Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
Σχολή Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών
Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας
14 –Μελέτες Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας– 14

Ελληνισμός και Βαλκάνια – αμφίδρομες σχέσεις: γλώσσα, ιστορία, λογοτεχνία, πολιτισμός (1453-2019)

Πρακτικά 4ου Συνεδρίου των Νεοελληνιστών των Βαλκανικών Χωρών

(Κομοτηνή, 22-24 Νοεμβρίου 2019)

Επιμέλεια
Μανόλης Γ. Βαρβούνης – Θανάσης Β. Κούγκουλος

ΤΟΜΟΣ Β΄

ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ
Κομοτηνή 2022

Ελληνισμός και Βαλκάνια – αμφίδρομες σχέσεις: γλώσσα, ιστορία, λογοτεχνία, πολιτισμός (1453-2019)

Πρακτικά 4ου Συνεδρίου των Νεοελληνιστών των Βαλκανικών Χωρών

(Κομοτηνή, 22-24 Νοεμβρίου 2019)

Τόμος Β΄

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμία διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγόρευσης των προσβολών της. Επισημαίνεται πάντως ότι κατά τον Ν. 2121/1993 και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975), απαγορεύεται η αναδημοσίευση και, γενικά, η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

© Συλλογική έκδοση – Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης – Παρατηρητής της Θράκης

Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας
Παναγή Τσαλδάρη 1, 69100 Κομοτηνή
25310 39000 | www.he.duth.gr

Εκδόσεις Παρατηρητής της Θράκης
Έναντι Πανεπιστημιούπολης, 69150 Κομοτηνή
25310 72486 | info@paratiritisbooks.gr

Επιμέλεια: Μανόλης Γ. Βαρβούνης – Θανάσης Β. Κούγκουλος

Σχεδιασμός έκδοσης – Τυπογραφική επιμέλεια: Τζένη Κατσαρή-Βαφειάδη
Συντονισμός έκδοσης: Νεκτάριος Μουρδικούδης
Τυπογραφικές διορθώσεις: Νεκτάριος Μουρδικούδης, Κυριακή Περδίκη, Νίκη Αγγελακοπούλου

Δημιουργικό, γραφιστική επιμέλεια, μοντάζ,
διαχωρισμοί, εκτύπωση, παραγωγή:
TWO K Project ΕΠΕ
Όπισθεν Οικισμού Ηφαίστου,
έναντι Πανεπιστημιούπολης, 69150 Κομοτηνή
25310 72486 | hello@2kproject.gr

Facebook @paratiritisbooks.gr | Instagram paratiritisbooks

Περισσότερες πληροφορίες για τα βιβλία των εκδόσεων Παρατηρητής της Θράκης, καθώς και ηλεκτρονικές πωλήσεις, στη διεύθυνση: paratiritisbooks.gr

ISBN 978-618-5001-91-9 | ISBN (SET) 978-618-5001-89-6
ISBN E-BOOK 978-618-5001-95-7 | ISBN E-BOOK (SET) 978-618-5001-93-3

Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
Σχολή Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών
Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας
Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας
14 –Μελέτες Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας– 14

Ελληνισμός και Βαλκάνια – αμφίδρομες σχέσεις: γλώσσα, ιστορία, λογοτεχνία, πολιτισμός (1453-2019)

Πρακτικά 4ου Συνεδρίου των Νεοελληνιστών των Βαλκανικών Χωρών

(Κομοτηνή, 22-24 Νοεμβρίου 2019)

Επιμέλεια
Μανόλης Γ. Βαρβούνης – Θανάσης Β. Κούγκουλος

Τόμος Β΄

ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ
Κομοτηνή 2022

Democritus University of Thrace
School of Classics & Humanities
Department of History & Ethnology
Laboratory of Folklore and Social Anthropology
14 –Studies in Folklore and Social Anthropology– 14

Hellenism and the Balkans: two-way relationships: language, history, literature, culture (1453-2019)

4th Balkan Congress of Modern Greek Studies

(Komotini, 22-24 November 2019)

Edited by
Manolis G. Varvounis – Thanasis V. Kougkoulos

Volume 2

ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ
ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ
Komotini 2022

Περιεχόμενα Β΄ Τόμου
Λογοτεχνία ΙΙ

Η βαλκανική λογοτεχνία στα ελληνικά λογοτεχνικά περιοδικά

Άτυπες μορφές πολιτιστικής διπλωματίας:
Η Βαλκανική Λογοτεχνία στο περ. *Νέα Εστία* (1927-1937) 14
Ιουλιανή Βρούτση

Η παρουσία της βαλκανικής λογοτεχνίας
στο περιοδικό *Νέα Εστία* (1935-1987) 26
Χρύσα Θεολόγου

Το περιοδικό *Βαλκανική Λογοτεχνία* (1937-1938):
Ιστορία, πρόσωπα, κείμενα, κίνητρα 35
Αθανάσιος Β. Γαλανάκης

«Η προσέγγιση των λαών» – Τα Βαλκάνια
στα λογοτεχνικά περιοδικά της Μεταπολίτευσης (1974-1981) 41
Βασίλης Βασιλειάδης

Η πρόσληψη των Βαλκανίων στη λογοτεχνία

Οι Έλληνες συγγραφείς του Μεσοπολέμου και
το εγχείρημα της Βαλκανικής Συνεννόησης 56
Σωκράτης Νιάρος

Το Πέρασμα στην Ελλάδα ή Ποιητικοί Ορίζοντες σε μια Άλλη Γλώσσα:
The Angel of Salonika (2011) της Vesna Goldsworthy 68
Πασχάλης Νικολάου

«Η αιτία του θανάτου;»: Για μια ποιητική του βαλκανικού
αστυνομικού διηγήματος στον 21ο αι. 79
Δέσποινα Παπαστάθη

Τα Βαλκάνια και ο ελληνισμός στην κυπριακή λογοτεχνία

Η γλώσσα της ανατροπής στο ποίημα του Κυριάκου Χαραλαμπίδη
«Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού σήμανση» 90
Μαρία Αμοιρίδου

Ο μεταμυθικός Μεγαλέξανδρος του Κυριάκου Χαραλαμπίδη 101
Πηνελόπη Στράτη

Αναπαραστάσεις της Ιστορίας στη Λογοτεχνία

Μακεδονικό ζήτημα και μεταϊστορική μυθοπλασία στις αρχές του 21ου αιώνα: *Σκοτεινός Βαρδάρης* (2004) της Έλενας Χουζούρη και *Τι ζητούν οι βάρβαροι* (2008) του Δημοσθένη Κούρτοβικ 124
Γιάννης Βαγγελοκώστας

Το ιστορικό τραύμα ως λογοτεχνική αφήγηση: «Ντουρντουβάκια»· μία τραυματική πτυχή των ελληνοβουλγαρικών σχέσεων 136
Δημήτρης Κόκορης

Βαλκανικές ταυτότητες στη μεταπολεμική και σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία

«Θαύμα ανάπτυξης και προόδου» ή «συνώνυμο του πρωτογονισμού και της προπαγάνδας»; Η πρόσληψη του βαλκανικού υπαρκτού σοσιαλισμού στη νεοελληνική κουλτούρα 146
Πέτρος Μαραζόπουλος

Όψεις του Βαλκάνιου στη σύγχρονη μυθοπλασία 159
Σοφία Ιακωβίδου

Σύγχρονη βαλκανική λογοτεχνία στην Ελλάδα και Έλληνες λογοτέχνες από τα Βαλκάνια

Μεθοριακή αφήγηση και ποιητική της ταυτότητας: η περίπτωση του Μιροσλάβ Πένκοφ 172
Σπύρος Κιοσσές – Κατερίνα Δ. Σχοινά

«Ένας απέδω και άλλος απέκει» – Η μνημο-ποιητική της νοσταλγίας στην ποίηση του Νίκου Κατσαλίδα 183
Θεοδούλη (Λίλυ) Αλεξιάδου

Πρώιμα και όψιμα ποιήματα του Χρήστου Χαρτοματσίδη: Σχέσεις με την εποχή τους και τα πεζά και θεατρικά έργα του (1986-2018) 194
Σάββας Καράμπελας

Μετάφραση της ελληνικής λογοτεχνίας στα Βαλκάνια

«Απ' όσα έκαμα κι απ' όσα είπα»: Ο Κ. Π. Καβάφης και οι βούλγαροι μεταφραστές του 206
Velichka Simonova-Grozdeva – Mariya Hristova

Μεταφράσεις ελληνικών μυθιστορημάτων στα βουλγαρικά (19ος αιώνας) 218
Λάμπρος Βαρελάς

Τα κοινά τουρκικά δάνεια της ελληνικής και της ρουμανικής γλώσσας
στα διηγήματα του Γ. Βιζυηνού και η απόδοσή τους
στη ρουμανική μετάφραση των *Νεοελληνικών διηγημάτων*:
σημασιολογικές και μεταφρασεολογικές παρατηρήσεις 226
Margareta Sfirschi-Lăudat

Ελληνοτουρκικές σχέσεις στη λογοτεχνία

Η αφήγηση του ξεριζωμού και τα φαινόμενα του εθνικισμού:
το παράδειγμα του μυθιστορήματος *Η Θεσσαλονίκη με το Μοβ Καφτάνι* 240
Damla Demirözü

Η Κωνσταντινούπολη και η Κόκκινη Μηλιά ως ιδανικοί χώροι
των ελληνικών και τουρκικών αφηγημάτων 250
Aslı Çete

Το βλέμμα του Σαΐτ Φαΐκ προς τους Ρωμιούς
μες στο τοπίο της χώρας του και της λογοτεχνίας της 262
Άνθη Καρρά

Οι Ρωμιοί της Πόλης και των Πριγκιπόνησων
στα διηγήματα του Sait Faik Abasıyanık 276
Γιώργος Σαλακίδης

Η ελληνοτουρκική συνύπαρξη μέσα από τη λογοτεχνία:
Τα διαπολιτισμικά στοιχεία στα ηθογραφικά διηγήματα και
ταξιδιωτικές ιστορίες του Καρκαβίτσα 292
İbrahim Kelağa Ahmet

Βαλκανικές διαστάσεις στο ελληνικό θέατρο

Ραλλού Καρατζά ή Το θέατρο στην υπηρεσία της εθνεγερσίας 306
Γεώργιος Κράιας

Ο *Πλούτος* του Αριστοφάνη από το Εθνικό Θέατρο
σε σκηνοθεσία Nikita Milivojevic 316
Μιχαέλα Αντωνίου

Τα Βαλκάνια στο ελληνικό θέατρο και στον κινηματογράφο

Τιτάνικ Βαλς: μια ρουμανική κωμωδία στην ελληνική σκηνή 328
Κωνστάντζα Γεωργακάκη

Τα βαλκάνια στην ελληνική σκηνή: Η παρουσία βαλκάνιων θεατρικών
συγγραφέων στο ελληνικό θέατρο μέσα από τα παραδείγματα των έργων
Οι σιδεράδες, Το σακάκι που βελάζει, Ο ασθενής του Δρ. Φρόιντ,

Ο σπιούνος των Βαλκανίων και ο Επαγγελματίας 340
Ελένη Γεωργίου

Κινηματογραφικές συμπαραγωγές με τα βαλκάνια και αναπαραστάσεις της ελληνικότητας 351
Ηλέκτρα Βενάκη – Αφροδίτη Νικολαΐδου

Συνυπάρχοντας με τον Βαλκάνιο Άλλο στις αρχές του 21ου αιώνα: Εθνική ταυτότητα, φύλο και σεξουαλικότητα στις ταινίες *Όμηρος* (Γιάνναρης, 2005) και *Xenia* (Κούτρας, 2014). 361
Βασιλική Πέτσα

Περιεχόμενα τόμων Α΄, Γ΄ 373

Η ελληνοτουρκική συνύπαρξη μέσα από τη λογοτεχνία: Τα διαπολιτισμικά στοιχεία στα ηθογραφικά διηγήματα και ταξιδιωτικές ιστορίες του Καρκαβίτσα

İbrahim Kelağa Ahmet
Αναπληρωτής Καθηγητής
Trakya Üniversitesi, Αδριανούπολη

ABSTRACT

The coexistence of Greeks and Turks has a long history. Numerous researchers in the field of history of the Greek language tend to determine the 11th century as the beginning of Greek and Turkish language contact. Such coexistence and cultural contact of the two nations bring along language interaction between Greek and Turkish. Greek language, loans plenty of Turkish words from public and daily life and a considerable amount of them were preserved up to the present in specific communicative fields. Throughout the centuries when two nations lived together, there were periods of peaceful coexistence and symbiosis but of course, circumstances that disrupt those relations irredeemably were not lacking. Greek-Turkish coexistence presented itself as a source of inspiration for authors in both Turkish and Modern Greek literature. Also, the image of the Greek and the Turk as national and religious "other" in either literature occurred as a widely interesting field of research. The Asia Minor debacle, without hesitation, is the turning point for whatever relates to the image of the Turk in Greek literature. The reflection of the Asia Minor debacle is intensely visible in the novels of the Generation of the '30s and gives us a negative image of the Turk generally. Karkavitsas, a prominent author of the New Athenian School, presents us a thrilling human portrayal and unique human geography in his work *Ταξιδιωτικά* which is accepted as one of the crown jewels of Modern Greek prose. In this very paper, travel narratives and short stories called "Ο τεκκές των Μπεκτασίδων", "Η μεγάλη πανήγυρις" and "Τα τυφλοπόντικα" were analyzed. It is aimed to exhibit how the author presents the cultural and religious clash in his aforesaid stories. The paper was limited to three short stories as no element that relates to the Greek-Turkish coexistence and the representation of Turks were spotted in the plot of other works of the author.

Η συνύπαρξη των Ελλήνων και των Τούρκων έχει μια μακρά ιστορία και εκτείνεται ως τον 11ο αιώνα. Αρκετοί μελετητές της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας ορίζουν επίσης τον 11ο αιώνα ως αφετηρία για την γλωσσική επαφή μεταξύ της ελληνικής γλώσσας και της τουρκικής.[1] Η στενότερη επαφή που είχαν οι Έλληνες της Μικράς Ασίας με τον τουρκόγλωσσο πληθυσμό για πολλούς αιώνες συ-

1 Ν. Π. Ανδριώτης, «Οι αμοιβαίες γλωσσικές επιδράσεις Ελλήνων και Τούρκων», *Μορφές* 48 (Σεπτέμβριος 1950), σ. 314-317· G. Karaağaç, *Türkçenin Alıntılar Sözlüğü,* Ankara 2015: Akçağ, σ. 115.

ντέλεσε στην συρροή τουρκικών δάνειων λέξεων στην ελληνική που διατηρήθηκαν για αιώνες και συνεχίζουν να υφίστανται παρόλο που έχουν περιοριστεί σε συγκεκριμένα επικοινωνιακά πεδία. Ο Ανδριώτης αναφερόμενος στη γλωσσική αλληλεπίδραση ελληνικής και τουρκικής και υπογραμμίζοντας την συνύπαρξη των δύο λαών σημειώνει τα εξής:

> Οι δύο γλώσσες, από τότε που εμφανίστηκαν οι Τούρκοι στη Μ. Ασία και αργότερα στην Ευρώπη ως την Ανταλλαγή, μιλήθηκαν η μια κοντά στην άλλη, μέσα στις ίδιες πόλεις και στα ίδια χωριά και συγχρωτίστηκαν σε τέτοιο βαθμό, ώστε να διαποτίσει και να βάψη, έστω και σε βαθμό άνισο, η μια την άλλη ανεξίτηλα με το ιδιαίτερο χρώμα της.[2]

Παρόλο που δεν αποτελεί άμεσα το αντικείμενο της ανακοίνωσής μας ας σταθούμε λίγο στην γλωσσική επαφή της ελληνικής με την τουρκική και να αναφερθούμε σε γενικές γραμμές στο φαινόμενο του δανεισμού αναφορικά με τις δύο γλώσσες εστιάζοντας στα τουρκικά δάνεια, και στη συνέχεια θα αναζητήσουμε στοιχεία για την ελληνοτουρκική συνύπαρξη στα ηθογραφικά διηγήματα του Καρκαβίτσα.

Η τουρκική γλώσσα κατά τη διάρκεια της ιστορίας ήρθε σε επαφή με διάφορες γλώσσες σε μια ευρεία γεωγραφική ζώνη. Όπως αναφέρθηκε ανωτέρω κατά τον 11ο αιώνα και πιο συγκεκριμένα μετά τη μάχη του Ματζικέρτ μεταξύ της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και των Σελτζούκων Τούρκων οι βυζαντινές περιοχές κατακτώνται η μια μετά την άλλη και οι Έλληνες αναγκάζονται στην αρχή να μαθαίνουν τουρκικές λέξεις που εκφράζουν ειδικούς όρους και στη συνέχεια λέξεις της καθημερινής ζωής. Σε περιοχές με έντονη τουρκική παρουσία και ιδιαίτερα στις μεγάλες πόλεις οι Έλληνες που ασχολούνται με το εμπόριο καθίστανται δίγλωσσοι μιλώντας ελληνικά μεταξύ τους και τουρκικά με τους Τούρκους. Σε ορισμένες περιοχές της Μικράς Ασίας, όπως τονίζει ο Ανδριώτης, μεταφέρουν την τουρκική γλώσσα στο οικογενειακό τους περιβάλλον και παρατηρούνται φαινόμενα γλωσσικού εκτουρκισμού.[3] Κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας και οι βαλκανικές γλώσσες βιώσανε με πολύ έντονο τρόπο την γλωσσική επαφή με τα τουρκικά, η οποία δάνεισε στις βαλκανικές γλώσσες πάρα πολλά γλωσσικά στοιχεία. Εδώ μπορούμε να αναφέρουμε ενδεικτικά τις σχετικές έρευνες του Abdullah Skaljic για τα σερβο-κροατικά,[4] του Tahir Dizdari για τα αλβανικά[5] και του M. Türker Acaroğlu για τα βουλγαρικά.[6]

Τώρα σε ό,τι αφορά τα τουρκικά δάνεια της ελληνικής γλώσσας, αυτά αποτέλεσαν και συνεχίζουν να αποτελούν αντικείμενο έρευνας στην Ελλάδα και υπάρ-

---

2 Ν. Π. Ανδριώτης, «Οι αμοιβαίες γλωσσικές...», ό.π., σ. 314.

3 Ό.π., σ. 315.

4 A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1966: Svjetlost Press.

5 T. Dizdari, *Fjalor i orientalizmave në gjuhën shqipe: rreth 4500 fjalë me prejardhje nga gjuhët turke, arabe dhe perse*, Tiranë, 2005: Instituti Shqiptari Mendimit dhe i Qytetërimit Islam (AIITC).

6 M. T. Acaroğlu, *Türkçeden Bulgarcaya Geçen Kelimeler Sözlüğü,* Edirne 2016: Trakya Üniversitesi Yayınları.

χει μια πολύ πλούσια βιβλιογραφία σχετικά με το θέμα αυτό. Έχει εκπονηθεί μια αξιόλογη διδακτορική διατριβή[7] και έχουν γραφτεί αρκετά βιβλία (κάποια από τα οποία ασχολήθηκαν με τα ελληνικά επωνύμια τουρκικής προέλευσης)[8] και επιστημονικά άρθρα τα οποία εξετάσανε τόσο από γλωσσολογική όσο και από κοινωνιογλωσσολογική άποψη το εν λόγω θέμα.

Η παγκοσμιότητα του γλωσσικού δανεισμού αρκεί για να αποδείξει ότι το φαινόμενο αυτό δεν εμπεριέχει τίποτε το καταστροφικό για τη γλώσσα που δανείζεται. Ακόμη και οι γλώσσες που σε μια συγκεκριμένη ιστορική στιγμή εμφανίζονται ως ιδιαίτερα «ισχυρές», όπως για παράδειγμα η αρχαία ελληνική, κατά την ελληνιστική εποχή, ή η αγγλική στο σύγχρονο κόσμο, περιέχουν άφθονα δάνεια στοιχεία. Η καταστροφολογία που αναπτύσσεται σχετικά με το φαινόμενο του γλωσσικού δανεισμού[9] όχι μόνο δεν έχει επιστημονική βάση αλλά στην ουσία αντιβαίνει προς κάθε σοβαρή προσέγγιση του φαινομένου της γλώσσας, καθώς υποστηρίζει ότι η γλώσσα φθείρεται με την εισαγωγή στοιχείων από άλλες γλώσσες.[10] Ειδικότερα μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους παρατηρείται μια έντονη παρακμή και αχρήστευση πολλών τουρκικών λέξεων ειδικότερα της δημόσιας ζωής και χαρακτηρίζονται από τους λόγιους της εποχής ως ξένες «εκφυλλοφορητέες» λέξεις.[11]

Μεταξύ των Ελλήνων και Τούρκων παράλληλα με τη γλωσσική υπήρχε σαφώς και πολιτισμική επαφή με την ευρύτερη έννοια του όρου. Στη μακρά διάρκεια των αιώνων όπου οι δύο λαοί έζησαν σε κοινούς τόπους, υπήρξαν περίοδοι ειρηνικής συνύπαρξης και συμβίωσης αλλά φυσικά δεν έλειψαν και οι συγκυρίες που διατάραξαν αρκετές φορές ανεπανόρθωτα αυτές τις σχέσεις. Τόσο στην τουρκική όσο και στη νεοελληνική λογοτεχνία η ελληνοτουρκική συνύπαρξη αποτέλεσε

---

7 Η συγκεκριμένη διατριβή έχει εκδοθεί σε βιβλίο: Π. Κυρανίδου, *Μορφολογία των τουρκικών δανείων της ελληνικής γλώσσας,* Θεσσαλονίκη 2009: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.

8 Ενδεικτικά: Σ. Ι. Σπυρώνης, *Τι δεν είναι ελληνικό στην ελληνική γλώσσα,* Αθήνα 1996: Εκδόσεις Τάκη Μιχαλά· Μ. Δημάση – Α. Νιζάμ, *Το κοινό λεξιλόγιο της ελληνικής και τουρκικής γλώσσας*, Θεσσαλονίκη 2004: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη· Β. Ορφανός, *Λέξεις τουρκικής προέλευσης στο κρητικό ιδίωμα,* Ηράκλειο 2014: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη· Κ. Γ. Γιαγκούλλης, *Οι τουρκικές λέξεις της κυπριακής διαλέκτου*, Λευκωσία 2003: Ιδιωτική έκδοση· Δ. Τομπαΐδης, *Ελληνικά επωνύμια τουρκικής προέλευσης,* Αθήνα 2002: Επικαιρότητα· Β. Η. Βογιατζόγλου, *Τα Πισιδικά Βαφτιστικά και επωνύμια,* Αθήνα 1998: Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού· Β. Η. Βογιατζόγλου, *Επωνύμια της Μικρασίας, τουρκικά και τουρκογενή επωνύμια στην Ελλάδα,* Αθήνα 1992: Εκδόσεις Φιλιππότη,

9 Γ. Διζικιρίκης, *Να ξετουρκέψουμε τη γλώσσα μας*, Αθήνα 1975: Άγκυρα.

10 Γ. Παπαναστασίου, «Γλωσσικός δανεισμός», στον τόμο Α. Φ. Χριστίδης (επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα,* Θεσσαλονίκη 2001: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, σ. 45-49.

11 Ν. Π. Ανδριώτης, «Οι αμοιβαίες γλωσσικές...», ό.π., σ. 31. Ο Σκαρλάτος Βυζάντιος (1798-1878) που υπήρξε μεγάλη πνευματική μορφή του 19ου αιώνα στο *Λεξικόν της καθ' ημάς ελληνικής διαλέκτου μεθηρμηνευμένης εις το αρχαίον ελληνικόν και το γαλλικόν*, που συνέταξε το 1835, τις δάνειες (τουρκικής, ιταλικής, βενετσιάνικης και γαλλικής προέλευσης) λέξεις χαρακτηρίζοντάς τες «εκφυλλοφορητέες» τις διαχώρισε από το κύριο σώμα των λημμάτων του λεξικού και τις παρέθεσε στο τέλος ως ξεχωριστό παράρτημα. Στο άρθρο του γράφοντος αναλύονται και κατηγοριοποιούνται τα τουρκικά δάνεια που εντοπίστηκαν στο προαναφερθέν λεξικό του Βυζάντιου των οποίων ο αριθμός ανέρχεται στα 581, βλ. İ. K. Ahmet, "Skarlatos Vizantios'un Yunan Sözlükbilimindeki Yeri ve 1835 Tarihli Sözlüğünde Tespit Edilen Türkçe Alıntılar", *Türkiyat Mecmuası* c. 27:2 (2017), σ. 135-169.

πηγή έμπνευσης πολλές φορές για τους συγγραφείς των δύο λαών και η εικόνα του Τούρκου και του Έλληνα ως εθνικά και θρησκευτικά Άλλου σε αμφότερες τις λογοτεχνίες αποτέλεσε ένα αρκετά δημοφιλές πεδίο έρευνας.[12] Το θέμα ασφαλώς συνεχίζει να προσελκύει το ενδιαφέρον των ερευνητών με αντικείμενο τα πρωτότυπα λογοτεχνικά κείμενα αλλά και τη μεταφρασμένη λογοτεχνία.

Η Μικρασιατική Καταστροφή χωρίς αμφιβολία είναι σημείο καμπής σε ό,τι αφορά την προσέγγιση και την εικόνα των Τούρκων στην ελληνική λογοτεχνία. Με άλλα λόγια όταν μιλάμε για ελληνοτουρκική συνύπαρξη μέσω της λογοτεχνίας πρέπει να κάνουμε ένα διαχωρισμό με βάση τις περιόδους και τις γενιές σε σχέση με τα λογοτεχνικά κείμενα στα οποία θα επικεντρωθούμε είτε είναι αυτά μυθιστορήματα είτε είναι διηγήματα ή νουβέλες. Οι αντανακλάσεις της Μικρασιατικής Καταστροφής στα μυθιστορήματα της Γενιάς του 1930 είναι εμφανείς με πολύ έντονο τρόπο και μας παρουσιάζουν μια αρνητική εικόνα σε γενικές γραμμές για τους Τούρκους.[13] Τι γίνεται όμως με τη Γενιά του 1880 και συγκεκριμένα με το ηθογραφικό διήγημα και τα κείμενα που συγγράφονται υπό την επίδραση της ηθογραφίας; Πώς αντιμετωπίζεται η πολιτισμική και θρησκευτική ετερότητα; Η απάντηση απαιτεί φυσικά εμπεριστατωμένη έρευνα.

Στην παρούσα ανακοίνωση θα προσπαθήσουμε να ανιχνεύσουμε στοιχεία ελληνοτουρκικής συνύπαρξης και να αναζητήσουμε διαπολιτισμικά στοιχεία σε συγκεκριμένα ηθογραφικά διηγήματα και ταξιδιωτικές ιστορίες του Ανδρέα Καρκαβίτσα με σημείο αναφοράς τους Τούρκους. Ο Καρκαβίτσας που είναι ένας από τους σημαντικότερους πεζογράφους της Γενιάς του 1880, στα *Ταξιδιωτικά* που θεωρούνται υψίστης πεζογραφικής αξίας κείμενα της νεοελληνικής λογοτεχνίας, μας προσφέρει ένα συναρπαστικό ανθρώπινο τοπίο και μια μοναδική ανθρωπογεωγραφία. Θα διερευνηθούν οι οδοιπορικές αφηγήσεις και τα διηγήματα: «Ο τεκκές των Μπεκτασίδων»,[14] «Η μεγάλη πανήγυρις»[15] και «Τα τυφλοπόντικα».[16]

Λίγα λόγια για τον Καρκαβίτσα και το ηθογραφικό διήγημα. Ο Καρκαβίτσας θεωρείται από τους θεμελιωτές της ελληνικής ηθογραφίας και, όπως ξέρουμε, σπούδασε ιατρική και υπηρέτησε στρατιωτικός γιατρός από το 1889 μέχρι το καλοκαίρι του 1891 που απολύθηκε και στη συνέχεια εργάστηκε για ένα δι-

---

12 Ο Ηρακλής Μήλλας εξετάζει την εικόνα του άλλου στο τουρκικό μυθιστόρημα βλ. H. Millas, *Türk Romanı ve Öteki, Ulusal Kimlikte Yunan İmajı*, İstanbul 2000: Sabancı Üniversitesi Yayınevi, ενώ η Esra Özsüer εξετάζει την εικόνα του Τούρκου στην Ευρώπη, εστιάζοντας στην Ελλάδα, βλ. E. Özsüer, *Türkokratia, Avrupa'da Türk İmajı,* İstanbul 2018: Kronik Yayınevi.

13 Βλ. D. Demirözü, *Η εικόνα του Τούρκου στη Γενιά του '30,* Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1999: Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών – Τμήμα Φιλολογίας· H. Millas, *Türk Romanı ve Öteki...,* ό.π., σ. 304-317. Στις συγκεκριμένες σελίδες εξετάζεται η εικόνα του Τούρκου στην πεζογραφία της Γενιάς του 30.

14 Α. Καρκαβίτσας, *Ο τεκκές των Μπεκτασίδων,* Αθήνα 2006: Εκδόσεις Γαβριηλίδης.

15 Α. Καρκαβίτσας, «Θεσσαλικαί εικόνες: Μεγάλη πανήγυρις», *Εστία* 42 (1891), σ. 230-236.

16 Α. Καρκαβίτσας, «Τα τυφλοπόντικα», *Παλιές αγάπες (1885-1897),* Αθήναι 1900: Τυπογραφείον Εστία, σ. 99-106. Το διήγημα «Τα τυφλοπόντικα» πρωτοδημοσιεύτηκε πιο εκτενές με τη μορφή ταξιδιωτικής αφήγησης και με τον τίτλο «Ο Κερατζής» στο περιοδικό *Εστία* τον Μάιο του 1892, σ. 298-303.

άστημα ως ιατρός σε πλοίο. Η προσωπική του ανάγκη για ταξίδια ικανοποιήθηκε από τις θέσεις αυτές που αποτέλεσαν γι΄αυτόν πηγή γόνιμης έμπνευσης. Ως στρατιωτικός γιατρός, στο Μεσολόγγι και τη Λάρισα όπου μετατέθηκε, είχε τη δυνατότητα να επισκεφτεί και να περιοδεύσει στα χωριά της ορεινής Ναυπακτίας και της Θεσσαλίας. Προϊόν αυτών των περιοδειών ήταν τα κείμενα με τον τίτλο «Κράβαρα» που δημοσιεύτηκαν σε 12 συνέχειες στο περιοδικό *Εστία* το 1890 (τεύχη 41-52) και προκάλεσαν μεγάλες αντιδράσεις που προήλθαν από τους κατοίκους της περιοχής των Κραβάρων που ήταν επαγγελματίες ζητιάνοι και απείλησαν ακόμα και με μονομαχία τον Καρκαβίτσα. Η μετάθεσή του στη Λάρισα του έδωσε τη δυνατότητα να γνωρίσει από κοντά την αγροτική ζωή της περιοχής, καρπός της οποίας ήταν η σειρά δημοσιευμάτων «Θεσσαλικαί εικόνες» υπό τον τίτλο «Οδοιπορικαί σημειώσεις». Τα έργα που ανέδειξαν τον Καρκαβίτσα σ' έναν από τους επιφανέστερους πεζογράφους της νεοελληνικής λογοτεχνίας ήταν σαφώς τα μυθιστορήματα *Η λυγερή*, *Ο ζητιάνος* και η συλλογή διηγημάτων *Λόγια της πλώρης*. Ο Καρκαβίτσας μέχρι το *Ζητιάνο* (1896), με το οποίο κάνει ένα μεγάλο βήμα προς το κοινωνικό μυθιστόρημα, δεν απομακρύνεται από τα ηθογραφικά και λαογραφικά πλαίσια. Αν και τα πρώτα έργα του έγραψε στην καθαρεύουσα στη συνέχεια έγινε ένθερμος οπαδός της δημοτικής. Ο λόγος του περιέχει στοιχεία του προφορικού λαϊκού λόγου κάτι το οποίο δυσκολεύει κάπως την κατανόησή του.[17]

Ο Καρκαβίτσας, του οποίου το ταλέντο και η μεγάλη παρατηρητικότητα αποτυπώνεται στο έργο του, θεωρείται από τους πιο σημαντικούς εκπροσώπους του ηθογραφικού διηγήματος στην Ελλάδα. Τον όρο ηθογραφία που έχει απασχολήσει πολύ τη φιλολογική έρευνα χρησιμοποιούμε για να χαρακτηρίσουμε μια ορισμένη τάση της νεοελληνικής πεζογραφίας που εμφανίζεται στη δεκαετία του 1880 και συνεχίζεται ως τις αρχές του 20ου αιώνα με κύρια χαρακτηριστικά την αναπαράσταση των ηθών, του τρόπου ζωής και της ψυχοσύνθεσης προσώπων που ζουν κυρίως στην ελληνική ύπαιθρο. Ουσιαστικά η ηθογραφία θεωρείται ως η ελληνική εκδοχή του ρεαλισμού και ως ένα βαθμό του νατουραλισμού, όπως βέβαια αντιλαμβάνονταν αυτά τα ευρωπαϊκά κινήματα οι λογοτέχνες της εποχής στην Ελλάδα.[18] Η επιστήμη της λαογραφίας, που από το 1870 αρχίζει να παρουσιάζει ανάπτυξη στην Ελλάδα με τον Νικόλαο Πολίτη, φαίνεται ότι επηρεάζει τα ηθογραφικά κείμενα. Οι ηθογράφοι που καλλιέργησαν κυρίως το διήγημα ήθελαν να παρουσιάσουν όσο γίνεται πιο πιστά τη ζωή στην ελληνική ύπαιθρο. Πιο συγκεκριμένα η καταγραφή των τοπικών παραδόσεων, ηθών και εθίμων, της νοοτροπίας και των καθημερινών συνηθειών των Ελλήνων της εποχής αποτελούσε τη βασική επιδίωξη των ηθογράφων. Οι παροιμίες, τα παραμύθια, τα δημοτικά τραγούδια για παράδειγμα, ήταν πολύτιμο λαογραφικό υλικό για

---

17 «Καρκαβίτσας Ανδρέας», *Λεξικό Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα 2008: Εκδόσεις Πατάκη, σ. 1038· Γ. Κορδάτος, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας (από το 1453 ως το 1961),* τ. Α΄, Αθήνα 1983: Επικαιρότητα, σ. 507-508· Τ. Καρβέλης, *Η γενιά του 1880*, Αθήνα 2003: Σαββάλας, σ. 111.

18 J. A. Cuddon, *Λεξικό λογοτεχνικών όρων και θεωρίας λογοτεχνίας*, μτφρ. Γ. Παρίσης – Μ. Λιάπη, Αθήνα 2005: Μεταίχμιο, σ. 210.

τους διηγηματογράφους της περιόδου. Τα προσωπικά βιώματα αποτέλεσαν σε μεγάλο βαθμό πηγή έμπνευσης για τους ηθογράφους και αρκετοί από αυτούς χρησιμοποιούν την ιδιαίτερη πατρίδα τους ως πλαίσιο για τα έργα τους, όπως συμβαίνει στην περίπτωση του Παπαδιαμάντη και του Βιζυηνού. Η ηθογραφία συνδέεται με τη λογοτεχνική γενιά του 1880 που υιοθετεί τον δημοτικισμό αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι όλοι τους συντάχθηκαν απόλυτα με τον δημοτικισμό, για παράδειγμα ο Παπαδιαμάντης και ο Βιζυηνός έδωσαν τα καλύτερα δείγματα ηθογραφικών διηγημάτων στην καθαρεύουσα.[19]

Από τον κύκλο των οδοιπορικών αφηγήσεων του Καρκαβίτσα με τον τίτλο «Θεσσαλικαί εικόνες» θα εξετάσουμε πρώτα το αφήγημα «Ο τεκκές των Μπεκτασίδων» που πρωτοδημοσιεύτηκε το 1892 και το οποίο γράφτηκε κατά τη διάρκεια της μετάθεσής του στη Λάρισα. Τα διαπολιτισμικά στοιχεία στο αφήγημα είναι πάρα πολλά και οι αναφορές σε θέματα που αφορούν το Ισλάμ και τις παραδόσεις του και τα θρησκευτικά τάγματα, όπως εκείνο των Μπεκτασίδων, εμπεριέχουν όλα τα χαρακτηριστικά ενός ηθογραφικού αφηγήματος.

Η Θεσσαλία (εκτός από την περιοχή της Ελασσόνας που θα περιέλθει στην ελληνική επικράτεια μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους) προσαρτήθηκε στην Ελλάδα το 1881 και μέχρι την ανταλλαγή των πληθυσμών στην περιοχή συνεχίζουν να ζουν οι Οθωμανοί, ο αριθμός των οποίων κατά την απογραφή του 1920 ήταν περίπου 3.500.[20] Ο αφηγητής με έναν φίλο του Μπέη από τα Τρίκαλα, μια ζεστή μέρα του Ιουλίου με τον αφόρητο θεσσαλικό καύσωνα βρίσκεται καθοδόν προς επίσκεψη ενός τεκκέ Μπεκτασίδων. Από τις πληροφορίες που μας παραθέτει μαθαίνουμε ότι πρόκειται για τον τεκκέ του Ντορμπαλή Σουλτάν. Ο εν λόγω τεκκές για αιώνες ήταν από τα σημαντικότερα κέντρα του μπεκτασισμού και βρισκόταν ανάμεσα στο Βελεστίνο και τα Φάρσαλα.[21] Μας εκπλήσσει η παρατηρητικότητά του συγγραφέα και οι λεπτομέρειες που παραθέτει για τα μουσουλμανικά θρησκευτικά τάγματα. Με το φίλο του Μπέη που δεν τον κατονομάζει, καθώς φτάνουν στη μεγάλη λιθόχτιστη βρύση πριν από το περίβολο του τεκκέ, ακούγοντας άγριες φωνές και ποδοβολητά ο αφηγητής αναρωτιέται μήπως ενέπεσαν στους ησυχαστές των Ρουφεή των οποίων η προσευχή και οι άγριες αναφωνήσεις του Ιλ Αλλάχ (*İllā'llāh*)[22] (που σημαίνει μονάχα ο Θεός υπάρχει) δεν έχουν τίποτε να ζηλέψουν από τις θορυβώδεις τελετές των Κορυβάντων.[23] Μπο-

---

19 «Ηθογραφία», *Λεξικό Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα 2008: Εκδόσεις Πατάκη, σ. 796.

20 Γ. Γκλαβίνας, «Συγκατοικώντας με την άλλη πλευρά της Ανταλλαγής των Πληθυσμών: Η συμβίωση Χριστιανών προσφύγων και Μουσουλμάνων ανταλλαξίμων στην Ελλάδα την περίοδο 1914-1924», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 19 (2015), σ. 217-240.

21 Ο τεκές του Ντορμπαλή ή Ντουρμπαλή (Durbalı) Σουλτάν ήταν ιδιαίτερα γνωστός κατά την Οθωμανική περίοδο και εξακολουθούσε να υφίσταται και μετά την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας το 1881 στο ελληνικό κράτος. Η χρονολόγηση της ίδρυσης του τεκέ τοποθετείται στο β΄ μισό του 18ου αιώνα, Σ. Χούλια, «Τεκές Ντουρμπαλί Σουλτάν», *Η οθωμανική αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, Αθήνα 2009: Υπουργείο Πολιτισμού, σ. 2005.

22 Η περικοπή ολόκληρη είναι: Lâ ilâhe illa'llāh.

23 Οι Κορύβαντες, σύμφωνα με την παράδοση, ήταν δαίμονες που συνδέονταν με τη λατρεία της

ρούμε να υποθέσουμε ότι ο αφηγητής μάλλον είχε βρεθεί παλιότερα σε κάποια τελετή των ησυχαστών του συγκεκριμένου τάγματος που αναφέρει, διότι μπορεί και ξεχωρίζει την τυπολογία της λατρείας τους. Προχωρώντας αντικρίζουν τους δερβίσηδες να αλωνίζουν σιτάρι και τον Μπαμπά, δηλαδή τον σεΐχη του τεκκέ, να τους παρακολουθεί. Ο χαιρετισμός γίνεται κατά την θρησκευτική τυπολογία με το «σελάμ ενν αλέϊκιμ» (*selâm ün aleyküm*) και η ανταπόδοση με το «αλέϊκιμ σελάμ» (*aleyk üm selām*). Στη συνέχεια της αφήγησης γίνεται εκτενής αναφορά στο τάγμα των Μπεκτασίδων και τον ιδρυτή του, τον Χατζή Μπεκτάς. Μας πληροφορεί ο συγγραφέας ότι οι Μπεκτασίδες είναι πανθεϊστές[24] και παραδέχονται τη μετεμψύχωση και ότι ως αρχηγό της θρησκείας τους έχουν τον γαμπρό του Μωάμεθ, τον Αλή. Γίνεται σύγκριση του τρόπου προσευχής τους με τους Μεβλεβήδες. Ο αφηγητής αναφέρεται στον προφήτη Μωάμεθ, στη μάχη του Οχχύδ (625 μ.Χ.) που διεξήχθη την πρώτη φάση της εδραίωσης του Ισλάμ, κάνει λόγο για τους γιους του Αλή, τον Χασάν και τον Χουσεΐν, που δολοφονήθηκαν στο Κερμπελά κατά τον εμφύλιο που ξέσπασε ανάμεσα στους μουσουλμάνους, με άλλα λόγια η διαπολιτισμική γεωγραφία στη οποία μεταφερόμαστε ξεκινώντας από τη Θεσσαλία περνάει από τη Μικρά Ασία και απλώνεται ως την αραβική χερσόνησο. Μας δίνει ακόμα μεταξύ άλλων την πληροφορία ότι ο τεκκές ήταν πολύ διάσημος επί τουρκοκρατίας σ' όλη την Ήπειρο, τη Θεσσαλία και την κάτω Ελλάδα και ότι τάφος του Ντόρμπαλη προσέλκυε καθημερινά πολυάριθμους φανατικούς προσκυνητές. Ακολουθεί η περιγραφή της ενδυμασίας των δερβίσηδων και του Σεΐχη. Μετά από άφθονη ουζοποσία, ο Σεΐχης οδηγεί τον αφηγητή στο Μουσαφίρ οντά όπου αυτός αντί να αναπαυθεί κάνει μια λεπτομερή επισκόπηση του οντά περιγράφοντάς μας τα ρητά του Κορανίου που κάλυπταν τους τοίχους. Μετά την επιθεώρηση του δωματίου που προοριζόταν για τους φιλοξενούμενους, ο αφηγητής επισκέπτεται τον τάφο του Ντορπαλή, του ιδρυτή δηλαδή του τεκκέ τον οποίο μας περιγράφει εξονυχιστικά. Αναχωρεί από τον τεκκέ για να προλάβει το τρένο καβάλα στο όμορφο άλογο του Σεΐχη μέχρι τον σταθμό. Στον δρόμο τα σαρίκια και τα ξίφη, οι πελέκεις και τα τύμπανα με τα τοπούζια, ο Χατζή Μπεκτάς και ο Μωάμεθ, μαζί και ο Ντόρμπαλης με τις σημαίες και τα τρόπαιά τους είχαν ανάψει τη φαντασία του αφηγητή.

Το συγκεκριμένο αφήγημα είναι μάλλον για απαιτητικούς αναγνώστες διότι τα μνημονευόμενα διαπολιτισμικά στοιχεία από την ισλαμική θρησκευτική παράδοση είναι δύσκολο να γίνουν κατανοητά από κάποιον που δεν είναι εξοικειωμένος με τα ζητήματα αυτά. Φυσικά στο αφήγημα δεν υπάρχει οποιαδήποτε σκηνή που να τη μοιράζονται οι Τούρκοι με τους Έλληνες, αν εξαιρέσουμε φυσικά τον αφηγητή που φιλοξενείται στον τεκκέ.

φρυγικής θεάς Κυβέλης. Η κορυβαντική λατρεία ήταν μυστηριακού τύπου, ενώ γίνονταν δεκτοί σε αυτήν μόνο όσοι είχαν υποβληθεί στη διαδικασία μύησης. Οι ιεροτελεστίες των Κορυβάντων φημίζονταν κυρίως για τον οργιαστικό χαρακτήρα τους και για τους εκστατικούς χορούς, οι οποίοι εκτελούνταν υπό τους ήχους αυλών, κυμβάλων και τυμπάνων, ιερών οργάνων της Κυβέλης. Στον παροξυσμό του χορού, ιερείς και μύστες αλληλοτραυματίζονταν (Ηλεκτρονική Εγκυκλοπαίδεια Δομή).

24 Πανθεϊσμός είναι η φιλοσοφική αντίληψη κατά την οποία Θεός και κόσμος είναι ένα και το αυτό.

Από το «Θεσσαλικαί Εικόνες», η επόμενη ταξιδιωτική ιστορία που θα αναφερθούμε έχει τον τίτλο «Μεγάλη πανήγυρις» και δημοσιεύτηκε στην *Εστία* το 1891. Στο αφήγημα αυτό ο Καρκαβίτσας μας ξεναγεί αυτή τη φορά στο πανηγύρι των Φαρσάλων.

Στη Θεσσαλία εκείνα τα χρόνια γίνονταν πολλά εμπορικά πανηγύρια, όπως του Δομοκού, του Βελεστίνου, της Καρδίτσας, των Τρικάλων και της Λάρισας, αλλά το πιο διάσημο και το πιο γραφικό ήταν το πανηγύρι των Φαρσάλων, το οποίο άρχιζε στις 15 Αυγούστου και διαρκούσε 8 μέρες. Το διάστημα αυτό συνέρρεε πλήθος κόσμου στην περιοχή. Ο αφηγητής αναχωρώντας από την Λάρισα με το σιδηρόδρομο περιγράφει το ταξίδι μέχρι να φτάσει στον προορισμό του και μας δίνει εικόνες από την ανθρώπινη πλημμύρα που κατευθύνεται με κάθε μέσο στα Φάρσαλα. Φυσικά δεν παραλείπει να περιγράψει και τα Φάρσαλα που τότε σύμφωνα με τις διαπιστώσεις του αφηγητή είναι μια φτωχή κωμόπολη, η οποία δεν έχει τίποτε άλλο να επιδείξει εκτός από τους καταρρέοντες πύργους των μπέηδων και το δημαρχείο της. Στο κέντρο της, η πολίχνη είχε ως πολύτιμη παρακαταθήκη τις τουρκικές οικογένειες, δεξιά και αριστερά το Βαρούσι, το Παλιόλουτρο και τους χριστιανικούς συνοικισμούς.

Ο αφηγητής παρατηρεί με μεγάλη προσοχή το πλήθος, οι άνθρωποι, κατά τα λεγόμενά, του έναν μόνο Θεό έχουν την ώρα εκείνη, τον δόλο και το κέρδος. Αυτοί αντιπροσώπευαν όλες τις αρετές και τις κακίες της ελεύθερης και της υπόδουλης Ελλάδας. Ακολουθεί μια πραγματικά χαρακτηρολογική χαρτογράφηση του τόπου. Ο *Ασπροποταμίτης* έφερε τη λεβεντιά και την επιβλητικότητα του παραστήματός του, ο *Αγραφιώτης* την έπαρσή του, ο *Μοραΐτης* την κερδοσκοπική εξυπνάδα, ο *Ρουμελιώτης* την ξερακιανή του όψη και την ανήσυχη θυμοσοφία του, ο *Αθηναίος* κρεοπώλης τα αρβανίτικα και τη χρωματιστή από αλατζά καμιζόλα του. Ο *Κονιάρος* την ιταμότητα του κατακτητή υπό τα σαλβάρια με την ερυθρά ζώνη και το τρισμέγιστο σιλάχι, δηλαδή το όπλο του, και την ιπποδαμαστική μαστίγα του, ο *Καραγκούνης* το πτοημένο ήθος του και την ιππευτική του ευκινησία, ο *Αλβανός* την ιερακωτή ρίνα του και ο προσφιλής *Κραβαρίτης* τη μεμψίμοιρη λύρα του. Έφεραν ακόμη και οι *μπέηδες* το κόκκινο φεσάκι, οι *χοτζάδες* το σαρίκι, οι *δερβίσηδες* τα υψηλά καβούκια και τους νυσταλέους οφθαλμούς τους, οι *μπαμπάδες* δηλαδή οι σεΐχηδες των τεκκέδων την αγιοσύνη τους και οι *ιερείς του Χριστού* τα κοντά ράσα τους. Μέσα σ' όλο αυτό το πλήθος μόνο πέντε-δέκα γυναίκες διακρίνονταν και αυτές ήταν Καραγκούνισσες, οι οποίες, με βαρύ στολισμό και ζωώδες ύφος, όπως αναφέρει, προσβλέπανε με επιθυμία τα εμπορεύματα.

Η παράθεση αυτή με την ωμή, λιτή και ποιητική του γλώσσα, την απόλυτη ειλικρίνειά του, τις θαρραλέες κρίσεις του αδιαφορώντας για εκείνους που θα δυσαρεστήσει, είναι το κύριο γνώρισμα του Καρκαβίτσα στα ταξιδιωτικά του.[25]

---

25 Η. Χ. Παπαδημητρακόπουλος, *Ανδρέας Καρκαβίτσας: Αναφορές στη ζωή και το έργο του*, Αθήνα 2004: Σαββάλας, σ. 111.

Αυτή ήταν η πολυπολιτισμική ανθρωπογεωγραφία που συνωστίζονταν στο πανηγύρι: Τούρκοι, Έλληνες, Αλβανοί, Εβραίοι· συνυπάρχουν άνθρωποι από κάθε κοινωνική τάξη, άλλοι περιφέρονται άσκοπα, ενώ άλλοι εμπορεύονται. Από την προσάρτηση της Θεσσαλίας στην Ελλάδα το 1881 έχει περάσει ήδη μια δεκαετία, αλλά η πολυπολιτισμική οθωμανική κοινωνία συνεχίζει να υφίσταται ακόμα παρόλο που αρκετοί μπέηδες έχουν μετοικίσει στην οθωμανική επικράτεια, όπως μαρτυρούν τα καταρρέοντα αρχοντικά τους. Ο συγγραφέας μας παρουσιάζει την εξωτερική τους εμφάνιση, αλλά, ανάλογα με τον τόπο καταγωγής του καθενός, δεν παραλείπει να σχολιάσει και τον χαρακτήρα μαζί με τα ελαττώματα και τις αδυναμίες τους. Είναι αρκετά σκληρός στους χαρακτηρισμούς του. Στη συνέχεια μας μεταφέρει στο Μπεζεστένι, τη στεγασμένη αγορά των εμπορευμάτων, που είναι σε ελεεινή κατάσταση όλο το έτος, αλλά τις ημέρες του πανηγυριού είναι κατάμεστο από ακριβά εμπορεύματα. Μας πληροφορεί ότι εκεί μέσα οι έμποροι είναι Εβραίοι και Μοραΐτες και, ενώ οι αγοραπωλησίες έξω γίνονται με θορυβώδη τρόπο, εδώ μέσα οι συνεννοήσεις γίνονται με σιωπηλό. Λίγο πιο πέρα έξω από το τζαμί βρίσκεται η αστυνομική αρχή για την τήρηση της τάξης. Χαριτολογώντας σημειώνει πως τον ίδιο οι Βαλτινοί αποκαλούν στρατηγό, οι Τούρκοι «μουλαζίμ χιακίμ»,[26] οι Καραγκούνηδες «ζιαπίτη»[27] και από κάποιον αγαθό αγρότη ήταν γραφτό να χειροτονηθεί υπερνοματάρχης, ο οποίος πλησιάζοντάς τον ζητάει βοήθεια, λέγοντάς του κατά λέξη: «—Κύριε πονωματάρχη έχασα τη γομάρα μου!...».

Τέλος, κατά την δύση του ηλίου, ανεβαίνοντας στην ακρόπολη των Φαρσάλων απολαμβάνει από εκεί την εικόνα του πανηγυριού. Αυτές ήταν οι εντυπώσεις του σε γενικές γραμμές από το πανηγύρι που μας το περιγράφει ακολουθώντας πιστά τις αρχές της ηθογραφίας. Η συνύπαρξη Ελλήνων και Τούρκων είναι γεγονός, αλλά δεν περιγράφεται κάποια ουσιαστική σχέση ή επικοινωνία μεταξύ τους. Παρουσιάζονται στο ίδιο περιβάλλον και από ό,τι καταλαβαίνουμε έχουν εμπορικές συναλλαγές. Οι Έλληνες αστυνομικοί στο πανηγύρι αντιπροσωπεύουν την εξουσία που έχει περιέλθει πλέον στο ελληνικό κράτος.

Το τρίτο αφήγημα, το οποίο μπορούμε να το θεωρήσουμε διήγημα (ή μάλλον ένα υβρυδικό κείμενο, δηλαδή λίγο διήγημα, λίγο ταξιδιωτικό, λίγο ανάμνηση) έχει τον τίτλο «Τα τυφλοπόντικα», και ανήκει στη συλλογή *Παλιές αγάπες*[28] και δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά σε μορφή ταξιδιωτικής αφήγησης στο περιοδικό *Εστία* τον Μάιο του 1892 με τον τίτλο «Ο κερατζής». Όταν ο Καρκαβίτσας έγραφε το διήγημα αυτό η εκμετάλλευση του θεσσαλικού κάμπου γινόταν ακόμα από τους μεγάλους γαιοκτήμονες, τους τσιφλικάδες· το καθεστώς δηλαδή που ίσχυε επί της οθωμανικής εποχής δεν είχε αλλάξει ακόμα. Οι τσιφλικάδες για την καλλιέργεια των κτημάτων χρησιμοποιούσαν τους κολίγους που δούλευαν με συνθήκες εξαρτημένης εργασίας και, που σύμφωνα με τα έθιμα και τις συμφωνίες,

---

26 Mülazım είναι ο ανθυπολοχαγός.

27 Zabit είναι ο αξιωματικός.

28 Α. Καρκαβίτσας, *Παλιές αγάπες (1885-1897),* ό.π.

ήταν υποχρεωμένοι να δίνουν στον τσιφλικά ορισμένη ποσότητα από τα προϊόντα. Το διήγημα που θα αναφερθούμε δίνει μια εικόνα από τη ζωή τους.

Ο αφηγητής, μαζί με έναν αγωγιάτη δηλαδή κερατζή, που ήταν και ο τίτλος της πρώτης και εκτενέστερης μορφής του αφηγήματος, κατεβαίνουν από το Κισερλί (τη σημερινή Ελάτεια) στη Λάρισα. Η κουβέντα μεταξύ τους ξεκινάει με το παράπονο του αγωγιάτη πως ο Θεός δεν τους αφήνει να πάνε μπροστά, που σημαίνει ότι στους γεωργούς του θεσσαλικού κάμπου στέλνει πολλά κακά και έτσι δεν μπορούν να δουν προκοπή. Στη συνέχεια απαριθμώντας τα θεόσταλτα αυτά κακά[29] επικεντρώνεται στο κύριο θέμα που είναι τα τυφλοπόντικα.

Ήταν το εξήντα έξι (1866)[30] που ήταν γεωργός στο Τατάρι,[31] στο χωριό του Οσμάναγα. Σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια που είχαν πάθει μεγάλη ζημιά από τα αγριοπούλια και τις ακρίδες, εκείνη την χρονιά τα σημάδια ήταν ευοίωνα, αλλά ψιθυρίζονταν ότι είχαν φανεί τυφλοπόντικα στο Βελεστίνο, κάτι που κανείς δεν ήθελε να το πιστέψει. Στην περιοχή τους δεν είχαν φανεί, αλλά στο Κισερλί, στο Δερελί,[32] στο Τύρναβο θέριζε άπονα το ποντίκι. Στη θωριά τους είχαν ξυλιάσει σαν να είχαν δει το Σατανά. Να θερίσουνε τους έλεγε ο αγάς, κάτι να σώσουνε. Τα στάχυα ήταν στριμμένα κι άστριφτα. Δεν είχαν άλλη λύση, μαζεύτηκαν όλοι, τσιφτσήδες, κουλουξήδες δηλαδή οι μισθωτοί ζευγάδες,[33] χαβελέδες,[34] ακόμη και παιδιά και γυναίκες. Τροχίσανε αποβραδίς τις κοσιές και ξημερώθηκαν στα χωράφια. Αλλά το πρωί βλέπουνε ότι τα χωράφια ολόγυρα ήταν ξεντυμένα ούτε στάχυ, ούτε άχυρο, τίποτα δεν είχε μείνει. Έπεσαν οι κοσιές από τα χέρια τους κι όλοι, από το μικρό ως το μεγάλο κι ο αγάς μαζί, γονατίσανε κι αρχίσανε τα στηθοκοπήματα!

Οι χωρικοί ό,τι και να έκαναν δεν μπόρεσαν να καταπολεμήσουν τα τυφλοπόντικα. λιτανείες κάνανε και τ' Άγια Λείψανα φέρανε από το μοναστήρι της Πέτρας· μα τίποτα! Είχε έρθει καιρός να μάθουνε πώς οι Τούρκοι γκρικιώνται (καταλαβαίνουν) καλύτερα από αυτούς, τους Χριστιανούς. Είχαν κουβεντιάσει οι μπέηδες στη Λάρισα, μαζέψανε δεκαπέντε χιλιάδες γρόσια και στέλνουν δυο Τούρκους στην Ανατολή, στη Βαγδάτη ή στη Μέκκα και οι οποίοι γύρισαν μετά από δεκαπέντε μέρες μ' ένα θαματουργό νερό, ένα αγίασμα. Μόλις έφτασε εκείνο το νερό στο Βόλο πήγανε όλοι, Τούρκοι και Χριστιανοί. Δεν είχαν άλλη επιλογή, ο πνιγμένος από τα μαλλιά του πιάνονταν. Να σωθούνε θέλανε, για να μη χαθούνε από την πείνα ήταν πρόθυμοι να ανάψουν κερί ακόμα και στον Σατανά!...

---

29 Ο αγωγιάτης θεωρεί πως όλες οι συμφορές που τους βρίσκουν είναι θεόσταλτες. Αυτή η στάση του εξηγείται από τη μοιρολατρική αντίληψη που είχε αναπτύξει λόγω έλλειψης παιδείας.

30 Λαμβάνοντας υπόψη ότι η Θεσσαλία προσαρτήθηκε από την Ελλάδα το 1881, υπενθυμίζουμε ότι το περιστατικό στο οποίο αναφέρεται ο αγωγιάτης διαδραματίζεται κατά την εποχή της οθωμανικής κυριαρχίας.

31 Το Τατάρι είναι το σημερινό χωριό Φαλάνη που απέχει 10 χλμ. από τη Λάρισα και αποτελεί δημοτική κοινότητα του Δήμου Λαρισσαίων.

32 Το Δερελί ή Δερελή είναι το σημερινό χωριό Περιβόλι της επαρχίας Δομοκού.

33 Γεωργός που οργώνει με άροτρο.

34 Επιστάτες.

Πήρε λοιπόν ο Κουρά εφέντης[35] το άγιο νερό, από πίσω του οι μπέηδες πεζοί και πίσω ο λαός με δαρμούς και μοιρολόγια, φτάνουνε στο Γκερλί,[36] κάθονται λίγο κι έπειτα κατευθείαν στη Λάρισα. Το φέρανε και τ' απιθώσανε στο Χασάνμπεη τζαμί.[37] Και σε δυο ημέρες ούτ' ένα ποντίκι δεν είχε μείνει στον Κάμπο! Όλα τα όρνια της Ανατολής επάνω τους τριγυρίζανε. Λελέκια, κάργες, πελαργοί, κάθε λογής αγριοπούλια χτυπούσαν τα σαγόνια τους, που τρομάζανε να τ' ακούσουν. Κι έπεφταν, από ψηλά στα χωράφια με θυμό, σαν να ήταν μαθημένα και ξεσκίζανε τα τυφλοπόντικα. Σε δυο ημέρες τα είχαν αποτελειώσει. Αλλά πού το όφελος! Τα τυφλοπόντικα είχαν κάνει τη ζημιά, τα χωριά του κάμπου είχαν ρημάξει και οι οικογένειες είχαν σκορπίσει και άντρες, γυναίκες, παιδιά τρέχανε από πόρτα σε πόρτα διακονεύοντας ψωμάκι και εκείνη τη χρονιά ο γεωργός που τα διηγούνταν αυτά είχε καταντήσει αγωγιάτης.

Στο αφήγημα στο πρόσωπο του αγωγιάτη θίγεται η στάση και οι ενέργειες των πιστών που βρίσκονται σε απόγνωση. Οι γεωργοί του θεσσαλικού κάμπου επικαλούνται τη βοήθεια του Θεού για την επιδρομή των τυφλοπόντικων αλλά οι προσπάθειές τους δεν έφεραν αποτέλεσμα. Ο Θεός των Χριστιανών στάθηκε άσπλαχνος, αλλά ο Αλλάχ των Μουσουλμάνων έκανε το θαύμα του με το άγιο νερό και σε δύο μέρες εξαφανίστηκαν τα τυφλοπόντικα. Το κοινό κακό ενώνει Μουσουλμάνους και Χριστιανούς, μπέηδες και κολίγους και το κακό αντιμετωπίζεται με τις συντονισμένες ενέργειές τους.

Το αφήγημα εμπεριέχει αρκετά διαπολιτισμικά στοιχεία και μας παρουσιάζει ταυτόχρονα τη σκληρή μοίρα των ανθρώπων του θεσσαλικού κάμπου στους οποίους το καταπιεστικό κοινωνικό σύστημα επιβάλλει άθλιες συνθήκες διαβίωσης. Επίσης, επικρίνεται πολύ έντονα η θρησκοληψία, η πίστη σε προλήψεις και η δεισιδαιμονία. Οι γεωργοί βρίσκονται μπροστά στο φάσμα της πείνας, ο κίνδυνος θανάτου που αντιμετωπίζουν από την ασιτία τούς φέρνει στο δίλημμα

---

35 Ο τεκκές του Κουρά Εφεντή στη Λάρισα διατηρήθηκε και μετά τη προσάρτηση της Θεσσαλίας από την Ελλάδα το 1881. Στις αρχές του 20ου αιώνα πουλήθηκε από τους δερβίσηδες στην Εθνική Τράπεζα η οποία στη θέση του τεκκέ ανοικοδόμησε ένα πολύ ωραίο νεοκλασικό κτήριο που στέγασε το υποκατάστημα της Εθνικής Τραπέζης Λαρίσης, Ν. Αθ. Παπαθεοδώρου, «Λάρισα. Μια εικόνα χίλιες λέξεις. Ο τεκές του Κουρά Εφεντή», εφ. *Ελευθερία* (3 Μαΐου 2015), διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: https://www.eleftheria.gr/m/%CE%B1%CF%80%CF%8C%CF%88%CE%B5%CE%B9%CF%82/item/8319-.html (τελευταία πρόσβαση 15/12/2020). Επιβεβαιώνοντας εν μέρει τις παραπάνω πληροφορίες στον τεκκέ του Κουρά Εφεντή αναφέρεται και ο Παλιούγκας, βλ. Θ. Παλιούγκας, *Η Λάρισα κατά την τουρκοκρατία (1423-1881)*, τ. Β΄, Κατερίνη 2007: Εκδόσεις «μάτι», σ. 420.

36 Ήταν το σημερινό Αρμένιο Λάρισας.

37 Το τζαμί του Χασάν Μπέη ήταν το πιο παλιό και το πιο επιβλητικό από τα τζαμιά της Λάρισας. Ήταν ένα από τα ωραιότερα τεμένη του ελληνικού χώρου κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας. Είχε κτιστεί στις αρχές του 16ου αιώνα από τον Χασάν Μπέη, εγγονό του Τούρκου κατακτητή της Θεσσαλίας (1423) Τουρχάν μπέη. «Τα τζαμί διατηρήθηκε σε λειτουργία επί τετρακόσια περίπου χρόνια. Μετά την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας και την αποχώρηση του μεγαλύτερου μέρους του μουσουλμανικού στοιχείου από τη Λάρισα, εγκαταλείφθηκε εντελώς, με αποτέλεσμα να υποστεί σημαντικές φθορές [...]», Ν. Αθ. Παπαθεοδώρου, «Εν Λαρίσση. Η παλιά γέφυρα», διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο: https://www.larissanet.gr/2016/06/11/i-palia-gefyra-tou-nikolaou-ath-papatheodorou/ (τελευταία πρόσβαση 17/12/2020).

να προδώσουν ακόμα και τη θρησκεία τους μπροστά στην ελπίδα της σωτηρίας.

Στο διήγημα υπάρχουν αναφορές όχι σε απλοϊκούς Τούρκους αλλά σε γαιοκτήμονες μπέηδες και τους βοηθούς τους, που απαριθμούνται ιεραρχικά ως επιστάτες, αρχιφύλακες και αγροφύλακες χωρίς να διευκρινίζεται η εθνική τους καταγωγή, δεν γνωρίζουμε αν πρόκειται για Τούρκους ή Έλληνες.

Αναφορικά με την τεχνοτροπία του κειμένου, το ύφος και η γλώσσα στην οποία είναι γραμμένο το διήγημα είναι η δημοτική και το θεσσαλικό ιδίωμα. Ο αγωγιάτης χρησιμοποιεί μια απλή γλώσσα, η οποία εμπεριέχει αρκετές τουρκικές λέξεις που εκφράζουν ειδικούς όρους.

Η στάση του Καρκαβίτσα στην πολιτισμική και θρησκευτική ετερότητα στα τρία αφηγήματα που εξετάσαμε σε γενικές γραμμές δεν είναι αρνητική. Στον «Τεκκέ των Μπεκτασίδων» δεν παρατηρούμε κάποιο αρνητικό σχόλιο. Στη «Μεγάλη πανήγυρι» είναι αρκετά σκληρός στους χαρακτηρισμούς του για ορισμένους τύπους. Αναφέρεται και στον Κονιάρο Τούρκο. Σ' αυτόν διακρίνει την προκλητική αναίδεια του κατακτητή. Στον «Κερατζή» που είναι η πρώτη μορφή του διηγήματος «Τα τυφλοπόντικα» εκφράζεται αρνητικά για τον δήμαρχο Μεχμέτ αγά που είναι απελπισμένος, επειδή δεν μπορεί να του βρει ένα άλογο, ενώ, διά στόματος του αφηγητή, μαθαίνουμε ότι τόσο ο ίδιος (δηλ. ο δήμαρχος Μεχμέτ αγά) όσο και οι άλλοι αγάδες είχαν άλογα της καβάλας, άτια περήφανα και ανεκτίμητης αξίας, τα οποία ποτέ δεν έβγαζαν από το αχούρι να τα φορτώσουν είτε να τα βάλουν στο αλώνι. Δεν τα έδιναν όμως και να τα καβαλικέψει ένας γκιαούρης, μιλαζίμης, όπως λέει επί λέξει (δηλαδή ανθυπολοχαγός). Θυμώνει που αντί για άλογο του στέλνει ο δήμαρχος ένα καλοσελωμένο και καλοχαλινωμένο γαϊδουράκι για να τον πάει στη Λάρισα. Εκφράζει εδώ ο αφηγητής τον θυμό του γενικά προς τους Τούρκους της Θεσσαλίας και αφήνει να εννοηθεί πως δεν δείχνουν αφοσίωση και πίστη προς την ελληνική διοίκηση. Πέραν τούτων των τοποθετήσεων ο Καρκαβίτσας δεν μεταχειρίζεται κάποιο αρνητικό επίθετο για τους Τούρκους και η στάση του από την σκοπιά του αφηγητή είναι σε γενικές γραμμές αμερόληπτη και ανεκτική.

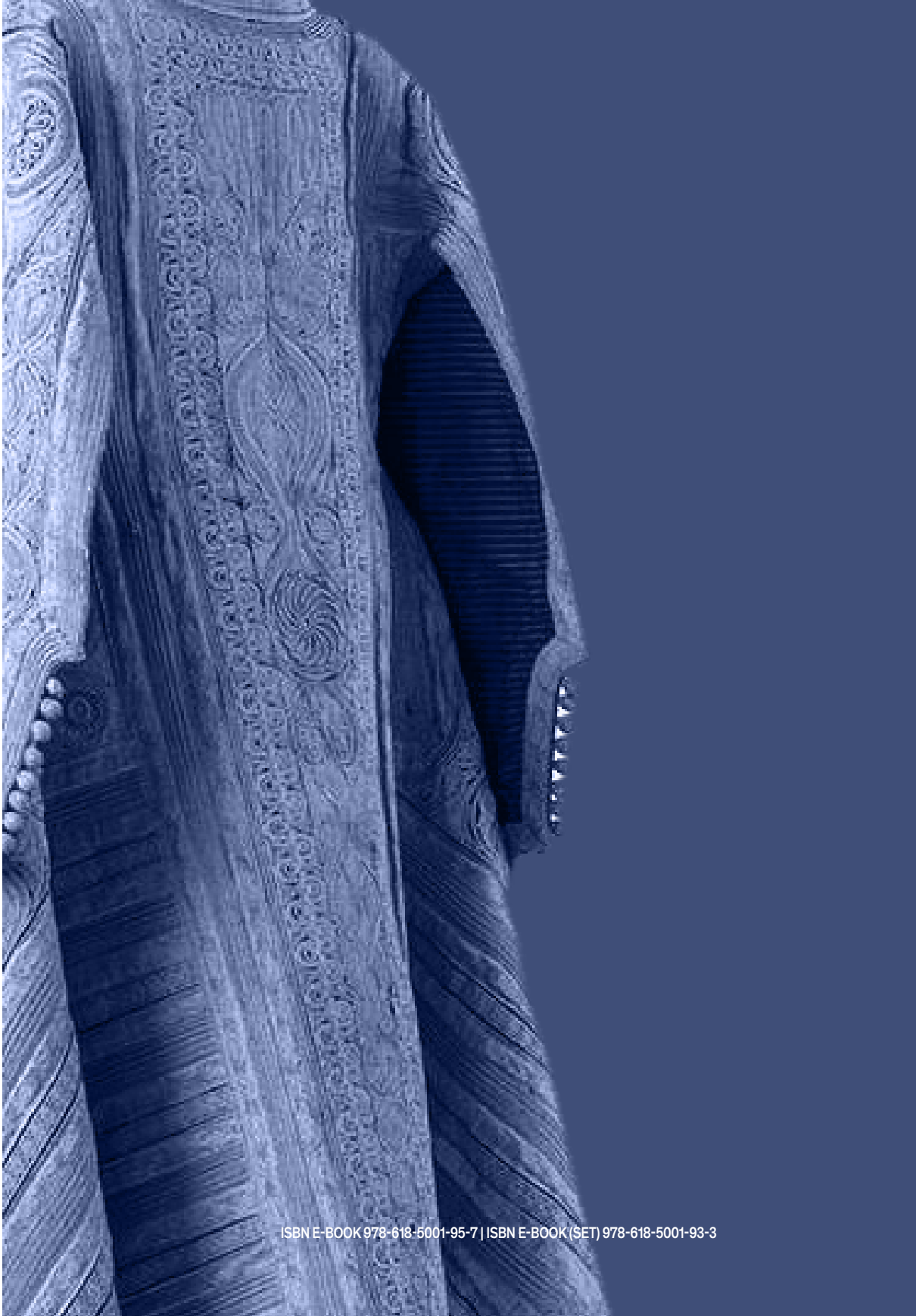

ISBN E-BOOK 978-618-5001-95-7 | ISBN E-BOOK (SET) 978-618-5001-93-3